

ծնախառն ոգը թորը կը մտնէ: Ասով ձագը նոր ցոյց կ'առնու եւ առանց ուրիշի մ'օգնութեան կեղեւը կը ճեղքէ դուրս կ'ելլէ:

Ահա ձուցոյ սքանչելիքը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ՊԵՐՍԵՊՈՒՍԱՅ ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

Ս.

Սեպտեմբր կամ բեւեռածեւ նշաններով գրելու յատուկ եղանակն, զոր Սեպտեմբրիան կամ Բեւեռածեւն կրնանք կոչել վայելչագէտ, եւրոպացի գիտնականաց կանխաւ գրաւած էր ուշագրութիւնն: Թէեւ տակաւին չէին ծանշար սեպտեմբր յիշատակարանաց զանազան տեսակներն որ մեր ծանցանք՝ մասնաւոր դաւուս առաջին կիսուն վերջերս, սակայն գոնէ այնչափ գիտէին թէ բեւեռագիրը արդեամբ կը գտնուին թաղուած Պարսպաստանի այն փլատակաց տակ, ուր իրաւամբ Պերսեպոլսոյ աւերակները կը նշմարէին: Այն սերտ յարաբերութիւնն զոր Պարսից Հին թագաւորներն Հին աշխարհի ամենակիրթ ազգին՝ Գունաց Հետ ունեցած էին այնչափ երկարատեւ ժամանակաւ, աւելի կարեւորութիւն կու տար մագդենիկ արքայից այս յիշատակարաններուն՝ քան թէ ուրիշ արեւելեան ազգաց հնութիւններուն: Նոյն արածնագրութիւններէն թէ կարգացուէին, յոյս կար նոր լոյս սփռելու նոյն երկու ժողովրդոց յարաբերութիւններուն վրայ՝ այս կերպով Հին պատմութիւնն ճոխացնելու նոր հաստատեց: Սակայն ամենեւին փոռան եւ սկզբնակէտ չգտնուելուն, ընթերցումն կամ լաւ եւս առեղծուրն այնչափ դժուարութեանց կը պատահէր, մինչեւ կասկած սկսած էր ծնանիլ մի գուցէ աւելի պատահարաց խաղ քան թէ իրական գրութիւնը ըլլան այն անուանեալ սեպտեմբր: Սոյն կասկածանաց կարծես աւելի հասնականութիւն կու տային այլեւայլ ճանապարհորդաց ընդօրինակութիւններն, որ շատ անմասն էին իրարու:

Սակայն երիտասարդ Գերմանացոյ մը պահտած էր լուծել այն կնճառ տաեղծուածն, զոր առեղծուր՝ անհարկ համարուած էր իւր դարուն գիտնոց: Գ. Ֆ. Նրոմեֆէնտ շանովբցին՝ 1802ին Կեօթիթիէնի գիտութեանց կաճառին մատոյց իւր բեւեռագիրական խուլագրութեանց առաջին տեղեկագիրն, զոր հետզհետեւ աւելի

ընդարձակեց եւ լուսաբանեց: Ինք նաեւ հաստատեց թէ բեւեռագրութիւնն իրական տեսակ մըն է գրութեան, եւ այլ գրութեանց ձեւերէն կը տարբերի բոլորակութեան պակասութեամբ, եւ յատուկ է միայն արձանագրութեանց, ուստի եւ սովորական գործածութիւն չունի, այլ քարերու եւ այլ ամուր նիւթերու (անթոնց, գահարեղինաց) վրայ փորագրուելու յարմար է: Դարձեալ թէ ամէն բեւեռագրութեանց հիմնական ձեւն են սեպտեմբր նշաններ:

Սեպտեր կամ բեւեռներն ամէն յիշատակարանաց վրայ յատկապէս քառապատիկ ուղղութեամբ երեւան կու գան, սակայն զիջաւոր ուղղութիւնն է միշտ վերէն վար (V) կամ ձախէն աջ (Z): Սեպտեր շարուած են կամ ուղղաձիգ (շիտակ վերէն վար), կամ հարթաձիգ (հորիզոնական). կրնան նաեւ շեղաձիգ գրուիլ, բայց սեպտերուն ծայրը բնաւ ուղիւ վեր չի հայր կամ շեղ դէպ ի ձախ չի դառնար: Կարկններն կամ կրկնապար (X) սեպտերն որչափ մծ կամ փոքր ալ ըլլան, մի միայն դիրք ունին, այսինքն՝ բերանին միշտ աւ կողմ՝ դարձած է:

Այս նշանակուած կէտերը, զոր գիտեն ստուգի. նրբաբնին միտք կը պահանջէ՝ երբ դեռ կուտան չկար ամենեւին եւ ընդօրինակութիւններն խառնակ էին, կը ցուցնէին միանգամայն թէ արձանագրութիւններն ինչպէս կարգաւու էր:

Բեւեռագրութեան տեսակներն վերոյիշեալ նշանագրաց կամ սեպտերուն բաղադրութեան առաւել կամ նուազ պարզութեամբն իրարմէ կը զանազանուին: Նախ Նրոմեֆէնտ՝ Պերսեպոլսոյ յիշատակարանաց վրայ երեք ընդու ուղիւ զանազանեց, մինչդեռ իրմէ յառաջ Փ. տելլա Վալլէ (1621) մտադիր եղած էր արդէն որ այդ նորանշան գրութիւնն ձախէն աջ կարդացուելու է, նոյնպէս Ք. Նիլուր (1765) ճարտարութեամբ նշանակած էր բեւեռագրութեանց երեք զանազան տեսակներն եւ ասոնց միշտ միատեղ պատահէին:

Սակայն Նրոմեֆէնտ սեպագրաց ամենապարզ տեսակովն զբաղեցաւ: Պերսեպոլսոյ արձանագրութեանց երեքընդու տախտակներուն վրայ ամենապարզ տեսակը միշտ նախ գրուած էր: Նրոմեֆէնտ ասկէ իրաւամբ եղբակացուց թէ ամենակարեւորն է այն եւ թէ Աքեմենեան թագաւորաց լեզուաւ կրնայ գրուած ըլլալ: Սակաւի մի յետոյ նոյն թագաւորաց գաւա յառուցութեամբ անուաններն ալ, եւ ասով ընթերցման առաջին քայլն աւաւ:

Այս գիւտն որ շատ հանձարեղ եղանակաւ եղած է, արժանի է առանձինն յիշուելու: Արդէն իրմէ յառաջ ենթադրած էր ուրիշ գիտնական մը թէ յիշատակարանաց վրայ յաճախ երեւցող բառ մը կայ որ անուշտ էլիսն, որոշ պիտի նշանակէ: Կրօնականներն սկսելով նախ դատահի եւ քննարկելով երկու արձանագրութիւններն՝ որ իրարու շատ կը նմանէին, ենթադրեց որ նոյն բնութագրութեանց մէջ յիշատակութեան թագաւորներն հայր եւ որդի ըլլալու են. եւ բնութագրի բառերուն շարքէն ճարտարութեամբ կուհեց որ որոշ նշանակող բառը մէկուն մէջ հայր, իսկ միւսին մէջ որդի կոչուած է: Արդ լիովն համոզուելով որ Աբամենեանց հարստութեանն երկու թագաւոր Տարկ էր որոնել, սկսեալ նոյն ցեղին թագաւորներուն անունները կարգաւ մտքը բերել, հետեւելով յոյն ժամանակակից պատմիչներուն, որոնք Պարսից իրողութիւնները մանրակրկտութեամբ լինելով՝ աւելի վստահութեան արժանի էին, եւ փնտռեց թէ որ թագաւորաց անուններն սեպագին տառերուն դիւրագոյն կը յարմարին: Ահա՛— եւ Կաթէն չէին կրնար ըլլալ, վասն զի սեպագրութեանց մէջ այս ենթադրեալ անուններն նոյնագործ չէին սկսեր. բայց դարձեալ Կիւրոս եւ Արտաշէս ալ կարելի չէր որ ըլլային, որովհետեւ առաջինը շատ կարծեմ, իսկ երկրորդը շատ երկայն կու գար սեպագրի ձեւերուն: Աստի եւ կը մնային Գաթէն եւ Քաթէն: Հայր եւ որդի, եւ ասոնք սեպագին գրերուն ալ պիշափ լաւ կը պատշաճէին, որ բնութագրին ամենեւին շտարակուսեցաւ զի Եւսթի յաջողած է ընտրութիւնն: Գարձեալ մտադրութեան արժանի սա կէտն ալ նշմարեց՝ որ որդին Տօրն որոշ պատուանունը կու տայ, իսկ հայրն զորդին որոշ չանուաներ. եւ ասկէ հետեւեց թէ որ արձանագրութիւնն Տօրն է եւ որն որդւոյն: Միանգամայն ան ալ կը դիտէր որ այն երկու յատուկ անուններն եթէ կարգայ անոնց որոշ պատուանունն ալ դիւրաւ պիտի հանէ, վասն զի այն բառերուն վրայ նոյն գրեր շատ կը տեսնուէին. ուստի աշխատեցաւ Գաթէն եւ Քաթէն յունական անուններուն րուն պարսիկ կերպարանք տալ, որպէս զի ասոնց միջնորդութեամբ որոշ նշանակող բառն ալ կարենալով կարգալ՝ կարող ըլլալ նաեւ արձանագրութեանց լեզուն իմանալ: Այս գործն որպէս զի յաջողի՝ պարսիկ լեզուն գիմեց, եւ ասոր օգնութեամբն ուղեց տակաւ բոլոր սեպագրութեանն, որոշ:

Թիւններն ընթեռնուլ, բայց չկրցաւ եւ չէր ալ կրնար, վասնզի նախ լոկ Պերսեպոլիսը բնութագրերն առջեւն ունէր, որոնց մէջ բնութագրեալ պարսկերէն քանի մը նշանագրերը շատ ցանցաւ կը պատահէին. ուստի եւ ասոնց ձայնն ապահովութեամբ չէր կրնար որոշել, եւ երկրորդ՝ որովհետեւ Կրօնականներն՝ Տարիկ, զանգիկ եւ այլ երանական լեզուաց հմտութիւն չունէր: Ասկայն եւ այնպէս անուրանալի է արժանիքն այս գիտնականին, որ ուղեցող եղաւ միջին ճամբու մը վրայ, ուր յետոյ ուրիշներն իրեն հետեւելով բաւական լոյս գտան եւ կրցան հաստատ քաշել:

Վերագոյն յիշատակեալ բնութագրեալ աշխատանքներն իւրեք լաւ գնահատեցին երկու փառքիցի արեւելագէտք Տր Սասի եւ Սէն-Մարթէն, որոնց միջնորդութեամբ բնութագրութիւնը զաղղող մէջ ծանօթացաւ. բայց ասոնց գործակցութեամբ նոր յառաջարկման թիւն չեղաւ. իսկ մեծ կարեւորութիւն ունէր Ռաք գիտնոյն գիւտն որ Ժ եւ բնութագրող տառերուն զորութիւնը ճշդեց:

(Շարունակել):

ՄԱՅՆԱԳՐԱԿԱՆ

Ի ԳՐԱՆՈՒՅՈՒՆ Է՝ ՅԱՅՐԱՅԻՍ Ե՝ ԳՐԱՆՈՒՅՈՒՆ

ԷՆՏԱԿԱՆՈՒՅՈՒՆ

Հինգերորդ դարու շրջանի պատմագրութեան ժամանակները:

Վիտնական աշխարհի ծանօթ Է. Յովսէփ. Վ.ի Գաթէնեան բազմաթիւ հմտաւոր գրութեանց մէջէն, որ մասամբ ապագրած ու հրատարակած են, եւ մասամբ ձեռագիր մնացած, հայազգի գիտնականաց ծանօթութեանն արժանաւոր կը համարենք հետեւեալ հատուածն որով հեղինակն իւր ժամանակագրական հետազոտութեանը նիւթ ըրած, եւ ըստ կարի ճշգրտեց ընտելեալ ի լոյս հանած է՝ մեր առաջին եւ իրար անմիջապէս յաջորդող պատմաց չորսին պատմագրութեան թեւականները. որ են՝ Ա. Կաթէն, (Վարդ. Ս. Մար.) Բ. Մ. Խաթէն, (Պատմութիւն Հայոց.) Գ. Եւթէն, (Վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատմագրութեան.) եւ Դ. Ղ. Փաթէն, (Պատմագրութիւն.)

Հատուածն կը գիտենք հրատարակել իրեն Է. Կաթէն, այսինքն իրեն այն կարգի գրութեանց մասն որոնք մատենագիրներն ոչ թէ իր առանձինն ինքնակց երկարութիւն, կամ ամբողջական գործոյ մը մասն, այլ լոկ իրենց ապագայ անձնական գործածութեան համար առժամանակ:

¹ Համաձայն իւրաքանչեւ Գաթէն, եւ Եւթէն իրեն, որոշ: